

הצעירים הערבים בישראל

צבי אקשטיין, מומי דהן
עוזר מחקר: יוסף קלמנוביץ'

חלק א: התופעה העיקרית

- מטרת עבודה היא לבחון את מאפייניה של האוכלוסייה הערבית הצעירה (האוכלוסייה בגילאי 18-22). בישראל היו בשנת 2009 כ-570 אלף צעירים בגילאי 18-22: כ-430 אלף צעירים יהודים ועוד כ-140 אלף צעירים ערבים.¹
- התופעה המרכזית שבולטת בעבודה זו היא השיעור הרב יחסית של צעירים ערבים שאינם לומדים ואינם עובדים. בשנת 2009, קרוב ל-40% מן הצעירים הערבים היו בלתי פעילים: לא עבדו ולא למדו (ולא שירתו בצבא או בשירות לאומי). שיעור זה גבוה משמעותית בהשוואה לאוכלוסייה היהודית הצעירה, שעמד על 17.3%.
- השיעור הרב של חסרי מעש בקרב האוכלוסייה הערבית הצעירה בולט על רקע הקפיצה הדרמטית שהתחוללה ב-20 השנים האחרונות בשיעורי הלמידה של נערים ונערות ערבים: תוך 20 שנה (1987-2007) עלה שיעור הלומדים בקרב נערים ונערות בגילאי 15-17, מ-66% ל-86%. הקפיצה המרשימה ביותר הייתה אצל נערות ערביות בגילאי 15-17: בתקופה זו המריא שיעור הלומדות בגילאים אלו מ-59% ל-88%, וכיום הוא כמעט נושק לשיעור באוכלוסייה היהודית.
- השכיחות הגבוהה של חוסר מעש בקרב צעירים ערבים איננה ייחודית לשנים האחרונות. שיעור הבלתי פעילים היה יציב יחסית בעשור האחרון עם תנודות קלות כלפי מעלה בתקופות של האטה כלכלית וכלפי מטה בשנים של התרחבות כלכלית.
- השילוב של העלייה המרשימה בשיעורי הלמידה של נערים ערבים יחד עם היציבות היחסית בשיעור הבלתי פעילים באוכלוסייה הערבית בגילאי 18-22 מתבטא במעבר חד של צעירים ערבים מלימודים לאי עשייה. בגיל 17 הפער בין שיעור הבלתי פעילים הערבים לשיעורם בקרב הצעירים היהודים עומד על 10%. פער זה גדל פי שניים בגיל 18 ועומד על 20% (הפער נשמר בגילאים המאוחרים יותר, 19-22).
- קיים הבדל משמעותי בין הגברים הערבים לנשים הערביות בגילאים הצעירים: שיעור הבלתי פעילות בקרב נשים ערביות צעירות עומד על כ-52%, והוא כפול משיעור הבלתי פעילים אצל גברים ערבים, שעמד על 26%. ההבדל המגדרי בולט גם בהשוואה לאוכלוסייה היהודית. שיעור הצעירים הערבים הבלתי פעילים גבוה פי אחד וחצי מהשיעור המקביל בקרב הצעירים היהודים (25.6% לעומת 17.1%), בעוד ששיעור הצעירות הערביות חסרות המעש גבוה פי שלושה מהשיעור המקביל בקרב הצעירות היהודיות (52.1% לעומת 17.5%). נשים לב, שאין פער בשיעור הבלתי פעילים משני המינים באוכלוסייה היהודית.

1 הנתונים בעבודה זו מבוססים ברובם על סקרי כוח אדם וסקרי הכנסות של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, לשנים 1987-2009.

חלק ב: השערות לתופעת הבלתי פעילים

בחלק זה מוצגות מספר השערות שעשויות להסביר את השכיחות הגבוהה של חוסר מעש בקרב האוכלוסייה הערבית הצעירה. חלק מן הפער בשיעור הבלתי פעילים בין צעירים ערבים ליהודים, שעומד על כ-20 נקודות אחוז, ניתן לתלות בהבדלים במאפיינים נמדדים כמו מצב משפחתי והשכלה וחלק אחר בפער מוסבר בגורמים אחרים שלא נחשפו בעבודה זו. שיעור הבלתי פעילים בקרב הצעירים הערבים גבוה ב-13 נקודות האחוז לעומת צעירים יהודים בעלי אותם המאפיינים כמו השכלה, מקום מגורים, גיל ומצב משפחתי.

1. מהימנות הנתונים

- אפשרות אחת היא שהנתונים בסקרי הלמ"ס אינם משקפים את המציאות נכונה, משום שהם מבוססים על דיווח עצמי. לפי השערה זו, ייתכן שרבים מן הצעירים הערבים עובדים, ובכל זאת מדווחים לסקרי הלמ"ס כי אינם עובדים ("כלכלה שחורה"). ההטיה בדיווח, לפי טענה זו, חריפה יותר אצל צעירים ערבים לעומת יהודים.
- אומנם לא ניתן לפסול על הסף את השערת "הכלכלה השחורה", אך קשה לראות בה את ההסבר העיקרי לתופעה הרווחת של חוסר המעש בקרב האוכלוסייה הערבית הצעירה. שיעור הבלתי פעילים משתנה באופן ניכר לפי משתנים דמוגרפיים. כך למשל, שיעור הבלתי פעילים בקרב נשים ערביות גבוה יותר מאשר אצל גברים ערבים. יהיה זה מאולץ למדי לטעון כי שיעור הבלתי פעילים נעוץ בכך שנשים ערביות נוטות להיות פעילות יותר בכלכלה שחורה בהשוואה לגברים. כפי שנראה מיד, שיעור הבלתי פעילים משתנה גם בהתאם לרמת ההשכלה ולמצב המשפחתי, וקשה לתלות הבדלים אלו בכלכלה שחורה. קשה להניח שאנשים נשואים נוטים לדווח באופן שקרי יותר מאנשים בלתי נשואים. אינדיקציות אלו אינן מבטלות לחלוטין הטיה אפשרית בדיווח אבל הן מגבילות את היקפה באופן ניכר. חשוב להזכיר כי רמת השכר הנמוכה בגילאים הצעירים מצמצמת עד מאוד את התמריץ להסתיר הכנסות משיקולי מס.
- במהלך העבודה התברר, כי סקר כוח אדם של הלמ"ס עלול לסווג את האוכלוסייה שמתנדבת לשירות לאומי כ"בלתי פעילה", ובכך ליצור הטיה. בשנים האחרונות גבר זרם הצעירים הערבים שמתגייסים לשירות לאומי אך עדיין מספרם המוחלט הוא קטן. לפי נתונים שנמסרו לנו ממשד האוצר, מספר הצעירים הערבים שהיו בשנת 2009 בשירות הלאומי עמד על כ-1,100 איש ואישה, שהם פחות מאחוז אחד מהאוכלוסייה הערבית הצעירה בגילאי 18-22.

2. הבדלים בהעדפות

- עבודה זו בחנה באיזו מידה השכיחות הגבוהה של חוסר מעש בקרב הצעירים הערבים נעוצה בהבדלים תרבותיים. בהשוואה לצעירים יהודים, צעירים ערבים נוטים להתחנך מוקדם יותר, ובעקבות כך הם גם הופכים להורים מוקדם יותר. תופעה זו בולטת יותר אצל נשים. הפערים האלה בגיל הנישואין וגיל ההורות מייצגים הבדלים תרבותיים בין האוכלוסייה היהודית והערבית. לפי הנתונים שמוצגים בעבודה זו, שיעור גבוה במיוחד של הנשים הערביות הנשואות מדווחות כי הן אינן לומדות ואינן עובדות (בשוק העבודה).

- שיעור הנשואים בקרב הצעירים הערבים שדיווחו כי הם לומדים עמד על כ-2%, ושיעור זה מטפס לכ-15% בקרב צעירים ערבים שמסרו לסוקרי הלמ"ס כי אינם לומדים ואינם עובדים. הקפיצה היא משמעותית יותר אצל נשים. באופן דומה, מספר הילדים של צעיר ערבי בלתי פעיל גבוה יותר באופן ניכר בהשוואה לצעיר ערבי שדיווח כי הוא לומד או עובד.

3. הבדלים בהזדמנויות

- עבודה זו בדקה את עוצמת הזיקה בין תופעת חוסר המעש להזדמנויות הכלכליות שניצבות בפני הצעירים הערבים בהשוואה לאלה העומדות בפני צעירים יהודים.
- בתום קריירת הלימודים במערכת החינוך, צעיר ערבי או יהודי יכול לבחור בין כניסה לשוק העבודה ובין המשך לימודים, אם הוא עומד בדרישות המוסדות להשכלה גבוהה. השכר שמציע שוק העבודה הוא גורם מרכזי בהחלטה אם להיכנס לשוק העבודה או להמשיך ולהישען כמו קודם על הכנסת ההורים. ניתוח נתוני סקר כוח אדם (שנת 2009) מראה, כי שכרו של עובד ערבי נמוך ב-16% משכרו של עובד יהודי בעל מאפיינים דומים (השכלה, מגורים, גיל ומצב אישי). כלומר, שוק העבודה מהווה מוקד משיכה חלש יותר עבור צעירים ערבים בהשוואה לצעירים יהודים.
- גם התמריץ הכלכלי לרכוש השכלה גבוהה הוא חלש יותר עבור צעירים ערבים בהשוואה לצעירים יהודים. התשואה להשכלה אצל ערבים נמוכה משמעותית מהתשואה אצל יהודים, ועומדת על 5.6% (לעומת 9.4% אצל יהודים).
- עבודה זו חקרה גם את השפעת הריחוק הגיאוגרפי של האוכלוסייה הערבית ממוקדי הכלכלה המרכזיים של ישראל על הסיכויים להיות בלתי פעיל. למרבה ההפתעה, לא מצאנו קשר הדוק בין המרחק ממרכז הארץ לבין שכרו של העובד הערבי. שכרו של עובד ערבי המתגורר ביישוב המרוחק ממרכז הארץ אינו שונה באופן מובהק משכרו של עובד ערבי שגר קרוב יותר למרכז הארץ. ממצאים אלה מטילים ספק בטענות התולות את פערי השכר בחסמי מרחק וקשיים בנגישות התחבורתית. (לעומת זאת, אצל יהודים ישנה זיקה הדוקה בין רמת השכר למידת הפריפריאליות: השכר של עובד יהודי הולך ועולה ככל שמתקרבים לתל-אביב, גם לאחר שמנטרלים מאפיינים כמו השכלה וגיל).
- גם לא נמצאה זיקה בין מידת הפריפריאליות של יישוב המגורים לשכיחות תופעת חוסר המעש. השכיחות של צעירים ערבים חסרי מעש בפריפריה אינה שונה באופן מובהק מזו של צעירים ערבים הגרים בסמוך למרכז הארץ. לאור ממצא זה, יש לבחון מחדש את הטענה כאילו הסיכויים להשתלב בשוק העבודה מושפעים במידה ניכרת מהפריסה הגיאוגרפית של האוכלוסייה הערבית (חסמי מרחק).
- הנתונים שעמדו לרשותנו לא אפשרו את בחינת השפעת חסמי השפה על השכיחות הגבוהה יחסית של צעירים חסרי מעש באוכלוסייה הערבית. השליטה הנמוכה של הצעירים הערביים בשפה העברית עשויה להקשות עליהם להשתלב במוסדות להשכלה גבוהה ובשוק העבודה, וכתוצאה מכך להיות חסרי מעש, אך מידת חשיבותו של גורם זה לא נבדקה כאן.

4. מדיניות

- לאורך השנים חל צמצום ניכר בפער המשאבים הציבוריים ממנו סבל החינוך הערבי. עם זאת, קיים עדיין פער מסוים במשאבים שמפנה הממשלה לחינוך הערבי בהשוואה לחינוך העברי. לפי נתוני מחקרם של זוסמן ושותפיו התקציב לתלמיד בחינוך היסודי הערבי היה 6,900 שקלים לשנה ואת בהשוואה לתקציב של 7,800 שקלים לשנה בחינוך הממלכתי ויותר מ-10,000 בחינוך הממלכתי דתי.² כתוצאה מכך, רמת ההשכלה הממוצעת של צעירים ערבים נמוכה מזו של עמיתיהם היהודים.
- עבודה זו מוצאת קשר הדוק בין השכלה נמוכה לבין חוסר המעש. מספר שנות הלימודים הממוצע של הצעירים הערבים הבלתי פעילים הוא הנמוך ביותר, ועומד על 9.5 (נשירה באמצע כיתה י'). זאת בהשוואה לרמת ההשכלה הגבוהה יחסית של צעירים ערבים פעילים (לומדים, לומדים ועובדים או עובדים).

2 למ"ס, סדרת ניירות עבודה מס' 25, ההוצאה הציבורית לתלמידי החינוך היסודי בישראל 2003, לוח 20. מחברים: נעם זוסמן, מירב פסטרנק, עדנאן מנסור, דמיטרי רומנוב, עופר רימון.